

10.24425/rhpp.2026.158807

Jolanta CHWASTYK-KOWALCZYK

<https://orcid.org/0000-0002-3463-6432>

Pamięć umiera ostatnia

Jerzy Jarowiecki, *Eugeniusz Kolanko („Bard”)*, Zielona Góra – Warszawa: Wydawnictwo Naukowe i Edukacyjne SBP, 2025, ss. 255*Memory dies last**A review of Jerzy Jarowiecki, Eugeniusz Kolanko („Bard”), Zielona Góra – Warszawa: Wydawnictwo Naukowe i Edukacyjne SBP, 2025, 255 pp.*

Profesor Jerzy Jarowiecki, historyk prasy, bibliolog, literaturoznawca, penetrujący od wielu dekad czasopiśmienniczy rynek wydawniczy XIX i XX wieku, nie od dziś nas zaskakuje wigorem intelektualnym i pracowitością. To, że jest uczonym wielkiej miary, nie trzeba nikogo przekonywać, biogramy Profesora odnajdujemy w wielu publikacjach¹. Za najważniejszy jednak dział pracy uczonego należy uznać jego działania naukowo-badawcze. Skupiają się one na kilku lejtmotywach: literatura polska XIX i XX wieku, prasa lwowska, prasa konspiracyjna, prasa konspiracyjna Krakowa, literatura na łamach czasopism (1939–1945), czasopisma dla dzieci i mło-

¹ Przykładowo: *Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Krakowie w 40. roku działalności*, oprac. F. Kiryk, Kraków 1986, s. 47–48. *Kto jest kim w bibliotekoznawstwie i informacji naukowej*, „Poradnik Bibliotekarza” 1986, nr 7/8, s. 27; *Who’s who in mass communication*, K.G. Saur, München – New York – London – Paris 1990, s. 72, poz. 0455; *Współcześni pisarze i badacze literatury. Słownik biograficzny*, t. 3, Warszawa 1994, s. 385–388; *Marquis Who’s Who in the World*, 13 wyd. Biographical, New York 1956; toż wyd. 14, 1966; *Men of Achievement*, 17 wyd. Cambridge 1966; *Dictionary of International Biography*, 25 wyd. Cambridge 1996; S. Frycie, *Współczesna nauka o literaturze dla dzieci i młodzieży i jej przedstawiciele*, Piotrków Trybunalski 1996, s. 113–117; *Literatura. Prasa. Biblioteka. Studia i szkice ofiarowane profesorowi Jerzemu Jarowieckiemu w 65-lecie urodzin i 40-lecie pracy naukowej*, pod red. J. Szockiego i K. Woźniakowskiego, Kraków 1997, s. 9–28.

dzieży. Ukoronowaniem Jego 95. urodzin jest publikacja na temat dokonań twórczych Eugeniusza Kolanki „Barda” — młodego poety, żołnierza polskiego ruchu oporu z Krakowa, rozstrzelanego na rogu ulic Botanicznej i Lubicz przez hitlerowców 27 maja 1944 roku.

Doskonałym wprowadzeniem do poruszonych zagadnień historii konspiracyjnego harcerstwa w najnowszej książce Profesora jest Jego artykuł pt. *Prasa Szarych Szeregów (Związku Harcerstwa Polskiego) w latach 1939–1945 (szkic przeglądowy)* opublikowany w „Roczniku Historii Prasy Polskiej” w 2015 roku², jak również wcześniejsze ustalenia³. Profesor Jarowiecki już w 1966 roku i w kolejnych latach opublikował wstępne dociekania na temat biografii i twórczości poety⁴.

Wieloletnia perspektywa badawcza, użyta metodologia, wreszcie erudycja uczonego pozwoliły wyodrębnić, przeanalizować i dokonać syntezy tomiku wierszy Eugeniusza Kolanki pt. *Zakonspirowany pejzaż: wiersze wybrane* (Wybór i wstęp J. Jarowiecki) wydanego w nakładzie 100 egz. przez Akademię Pedagogiczną w Krakowie w 1973 roku. Także przygotować do druku uzupełniony i przeredagowany zbiór wierszy poety.

Opracowany materiał obejmuje lata międzywojenne do 1944 roku, do śmierci poety.

Autor przeprowadził rzetelną, uzupełnianą przez lata kwerendę archiwalną i biblioteczną. Swoje opracowanie oparł na: dokumentach archiwalnych, numerach czasopism konspiracyjnych wydawanych w czasie okupacji hitlerowskiej, przeprowadzonych wywiadach z redaktorami tych czasopism, korespondencji między redaktorami pism podziemnych, z żyjącymi członkami rodziny i znajomymi poety, relacjach świadków ze środowisk krakowskiej konspiracji wojennej; także na samych tomikach opublikowanych wierszy Eugeniusza Kolanki oraz wielowątkowej dyskusji prasowej wywołanej przez Piotra Sieranta w 1966 roku w krakowskim „Dzienniku Polskim”, która spowodowała szersze zainteresowanie badaczy literaturą podziemną lat 1939–1944, w tym postacią Eugeniusza Kolanki. Wykorzystana bibliografia jest imponująca, stanowi wartość samą w sobie. Opracowanie dokonane przez Profesora Jerzego Jarowieckiego jest interdyscyplinarne.

Struktura kompozycji prezentowanego materiału pozostaje logiczna, zachowane są proporcje opracowania pomiędzy poszczególnymi częściami. Ich zawartość tema-

² J. Jarowiecki, *Prasa Szarych Szeregów (Związku Harcerstwa Polskiego) w latach 1939–1945 (szkic przeglądowy)*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 2015, t. 18, z. 4 (40), s. 37–56.

³ J. Jarowiecki, *Krakowskie pismo satyryczne „Na ucho” 1943–1944*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie” 1966, z. 24, s. 73–111; tenże, *„My w słońcu wierszy nie piszemy” (Rzecz o Jerzym Szewczyku „Szarzyńskim”)*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny, z. 56, Filologia Polska. Prace Historyczno-literackie WSP Kraków” 1975, t. 6, s. 269–292.

⁴ J. Jarowiecki, *Eugeniusz Kolanko — poeta konspiracji*, „Kwartalnik Rzeszowski” 1966, nr 2; tenże, *Eugeniusz Kolanko i jego związki z krakowską prasą konspiracyjną 1939–1944*, „Prace Humanistyczne Rzeszowskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauki” 1974, t. 4.

tyczna wpłynęła na układ i objętość poszczególnych części. Zaproponowany przez Autora podział materiału jest bardzo ciekawy.

Poza wstępem *Od autora* publikacja składa się z następujących części: *Początek sporu*; *Kim był Eugeniusz Kolanko*; *Kolanko w okupowanym Krakowie*; *W kręgu „Na ucho”, „Watry” i „Przeglądu Polskiego”*; *„Bard” jako współtwórca antologii poezji polskiej*; *Krwawe i zielone*; *Skazani na śmierć za „sporządzanie pism podburzających”*.

Na kolejne części opracowania składają się: wybór 91 wierszy Eugeniusza Kolanki podzielony na moduły zatytułowane *Polskę wymodlą karabiny*, *Fraszki — satyry — żarty ... Do 1939*, *Wojna — Okupacja — Konspiracja*, *Godzinami w piękno*.

Moduł pierwszy zatytułowany *Polskę wymodlą karabiny* zawiera wiersze o wymowie patriotycznej, drukowane w 1939 roku oraz w prasie konspiracyjnej w latach 1943–1944, a także zachowane w rękopisach. Moduł drugi pt. *Fraszki — satyry — żarty* pomieszcza wiersze satyryczne opublikowane przed 1939 r. i w latach wojny. Moduł trzeci — *Godzinami w piękno* wypełniają wiersze liryczne drukowane oraz znajdujące się w rękopisach. Tytuły części są pomysłem uczonego, który kolejne utwory zaopatrzył w krótkie informacje o miejscu druku, czasie powstania, natomiast utwory przedrukowane po raz pierwszy z rękopisów objaśniono danymi o miejscu przechowywania oraz opisem zachowanego rękopisu.

W *Nocie Autora* uczony wyjaśnia, że

Załączony zbiór wierszy Eugeniusza Kolanki jest kolejnym tego rodzaju obszernym wyborem utworów młodego poety, rozstrzelanego przez hitlerowców w maju 1944 roku. Dotychczas dorobek literacki autora *Konspiracji* ukazywał się drukiem w postaci pojedynczych wierszy bądź to na łamach polskiej prasy codziennej przed 1939 rokiem, na łamach prasy „gadzinowej” w latach 1942–1943, bądź też w konspiracyjnej prasie podziemnej w latach 1943–1944. Część dorobku poetyckiego ukazała się drukiem w konspiracyjnych tomikach wierszy oraz w antologii poezji lat 1939–1943, wydawanych nakładem konspiracyjnych pism Polski Podziemnej (s. 229).

Całość wieńczy *Nota Autora*, *Spis ilustracji*, *Indeks nazwisk*.

Badacz zaczął od sprostowania ustaleń różnych autorów dotyczących kwestii samego nazwiska poety, który w literaturze funkcjonował jako „Kolankowski” — publikujący akrostychy w „Ilustrowanym Kurierze Codziennym” w Krakowie od 1942 roku oraz w gadzinówkach — będących formą walki propagandowej polskiego konspiracyjnego podziemia, przemycającą hasła podtrzymujące w społeczeństwie nadzieje na przetrwanie, niosącą powiew optymizmu, mimo nasilającego się terroru.

Profesor nakreślił kontekst historyczny podwawelskiego grodu zajętego przez Niemców i wprowadzonej przez nich polityki wynaradawiania Polaków, zdławienia kultury polskiej — likwidacja polskiej oświaty, zagłada życia naukowego, wydawniczego, grabież i niszczenie dzieł sztuki. Służyło to ukazaniu specyficznych warun-

ków funkcjonowania podziemnego życia kulturalnego, a szczególnie literackiego Krakowa. Badacz przywołał pierwszych uczonych (Stanisław Sierotwiński, Władysław Bartoszewski, Jerzy Jarowiecki), którzy zajęli się penetracją podziemnego dorobku literackiego autorów piszących w tamtych czasach, drukujących w konspiracyjnych pismach („Watra”, „Na ucho”, „Czuwaj”, „Przegląd Polski”), w tym Eugeniusza Kolanki pseud. „Bard”.

W kolejnych częściach poznajemy życiorys poety urodzonego w 1919 roku, który pisał kalambury, fraszki, anegdoty, żarty poetyckie, epigramaty ze świetną pointą (s. 25), wrażliwy na humor, dowcip i groteskę (s. 31) — zaczątek postawy poetyckiej. Były publikowane przed wojną w „Kurierze Literacko-Naukowym” — dodatku do „Ilustrowanego Kuriera Codziennego”. Ich treści zawierały postawę patriotyczną i antygermański ton. Następnie ewolucję twórczości — nowa postawa poety — spowodowana traumą wybuchu wojny, która zastała go we Lwowie (s. 34) — tony sprzeciwu wobec rzeczywistości okupacyjnej — wiersze z lat 1942–1944. Kolejne dzieje poety obejmują: krótki epizod na Uniwersytecie Lwowskim na Wydziale Filologicznym pod okupacją sowiecką, powołanie do Armii Czerwonej w maju 1941 roku i szkolenie w Moskwie, niewolę niemiecką po bitwie pod Orszą, ucieczkę do Lwowa, pobyt w Lublinie (pisał pod pseud. „Basia”), gdzie włączył się w walkę konspiracyjną (częste zmiany miejsca pobytu), drukowanie wierszy, humoresek, akrostychów w gadzinówkach („Gazeta Lwowska”, „Dziennik Radomski”, „Nowy Kurier Polski”, „Fala”). Te działania badacz tłumaczy naiwnością młodego poety, ale również wallenrodyzmem politycznym (w czym pomagali mu redaktor Piotr Paliwoda-Matiolański i składacz Jan Wierzbicki). Potem nastąpiła ucieczka do Warszawy, a następnie odnotowany został pobyt w okupowanym Krakowie od stycznia–lutego 1943 roku.

Profesor Jerzy Jarowiecki syntetycznie nakreślił warunki powstawania i funkcjonowania prasy konspiracyjnej w Generalnym Gubernatorstwie już od pierwszych dni okupacji hitlerowskiej, uzupełniając o najnowsze ustalenia ich liczbę: 158 tytułów pism o różnym charakterze (informacyjne, informacyjno-programowe, teoretyczno-programowe, specjalistyczne, w tym literackie).

W Krakowie Eugeniusz Kolanko swoimi utworami publikowanymi w konspiracyjnej prasie chciał nieść społeczeństwu słowa nadziei i pokrzepienia. Uczony pokazał wspólne cechy pokolenia twórców tamtego okresu, w ich konspiracyjnych poczynaniach literackich, w wydawaniu prasy podziemnej czy konspiracyjnych tomików wierszy. Należy się zgodzić z Jego stwierdzeniem, że

tendencje ówczesnej młodzieży świadczą aż nadto wyraźnie o powstawaniu i kształtowaniu się nowej młodej generacji, niezwykle aktywnej i ambitnej, a także twórczej, która z dużym poczuciem własnej odrębności odcinała się od przeszłości, od dziedzictwa zamkniętego wrześniem 1939 roku oraz od rozgrywek politycznych stronnictw (s. 57).

Poznajemy środowisko konspiracyjne, w którym funkcjonował i działał Eugeniusz Kolanko, i czasopisma przez nie wydawane („Bez Wędzidła”, „Watra” — czytelnik otrzymał genezę powstania, cechy formalnowydawnicze, członków redakcji, współpracowników, profil, analizę zawartości). Badacz ustalił, że związki Eugeniusza Kolanki z „Watrą” nastąpiły w lipcu lub sierpniu 1943 roku, „gdy do grupy młodzieży z Podgórza, z którą był w stałych kontaktach, dotarła »Watra«” (s. 75). Jego twórczość ceniono w kręgu redakcji i odbiorców pisma — w sumie ukazało się jego 30 wierszy, 8 utworów satyrycznych i 3 artykuły. Celem wierszy żartobliwych i satyrycznych Eugeniusza Kolanki w tym ponurym czasie wojny „było neutralizowanie strachu, podtrzymywanie na duchu nie tylko najbliższego kręgu przyjaciół. Jego fraszki, wiersze żartobliwe (rozpowszechniane) stały się formą samoobrony, narzędziem walki w nieustającej wojnie nerwów” (s. 83). Innym pismem, w którym „Bard” zaznaczył swoją obecność, był „Przegląd Polski”.

W Krakowie w czasie II wojny światowej brakowało pisma satyrycznego, które by mogło rozładować narastające przygnębienie, stąd inicjatywa Eugeniusza Kolanki edycji pierwszego numeru 7 listopada 1943 roku tygodnika satyryczno-humorystycznego „Na ucho”. Jak ustalił Profesor Jarowiecki: „Śmiech, satyra, pamflet były skuteczną bronią w walce z beznadziejnością, stały się również narzędziem sporów ideologicznych, a także polemik politycznych i literackich” (s. 91). W sumie Eugeniusz Kolanko opublikował w piśmie 37 utworów, spośród których 8 napisał wspólnie z „Wiktorem”, czyli Stanisławem Strzelichowskim. Poeta ściśle współpracował również z harcerskim pismem młodzieżowym „Czuwaj”, którego pierwszy numer ukazał się 15 listopada 1943 roku.

W dalszej części opracowania czytelnik poznaje, poza inicjatywami wydawniczymi w zakresie różnych czasopism, edycje książkowe. Niektóre zespoły redakcyjne podejmowały próby wydawania druków seryjnych w postaci zeszytów i tomików poezji, często traktowanych jako dodatki do redagowanych czasopism.

Do takich druków należy antologia poezji polskiej lat 1939–1944 pt. *Krwawe i zielone* oraz tomik wierszy „Barda” i „Szarzyńskiego” pt. *Dysonanse*. Oba wydawnictwa ukazały się w postaci powielonej w grudniu 1943 roku: antologia *Krwawe i zielone* wydana została przez zespół redakcyjny „Watry”, a *Dysonanse* ogłoszono nakładem redakcji tygodnika satyrycznego „Na ucho”. Z obu wydawnictwami ściśle jest związane nazwisko i twórczość Eugeniusza Kolanki (s. 101–102).

Badacz ustalił, że Eugeniusz Kolanko jest również autorem pomysłu zebrania i ogłoszenia drukiem zbioru wierszy powstałych w Krakowie podczas okupacji. W interesujący, detektywistyczny wręcz sposób opisał sposoby zdobywania materiałów przez redakcje do tych przedsięwzięć wydawniczych oraz oddźwięków stronnictw politycznych, polonistów i innych czytelników po ich ukazaniu się.

Uczony wyraził przekonanie, że rok 1944 dla Eugeniusza Kolanki to czas, w którym w jego twórczości dominuje tematyka patriotyczna, poezja jest zaangażowana w codzienność młodych konspiratorów, ściśle związana z czynnym uczestnictwem w dywersji, w podziemnym froncie walki propagandowej. „Od upojenia formą wiersza, poszukiwań formalnych przechodzi do spraw codziennej walki. Na łamach »Watry«, w »Przeglądzie Polskim«, w »Na ucho« publikowane są jego wiersze patriotyczne, pełne skojarzeń i obrazów nierozłącznie związanych z generacją młodzięży walczącej i jej ideałami” (s. 111).

Opisał także funkcjonowanie „instytucji” „chrzestnych matek” konspiratorów i rolę „Kazi” (Anny Olszewskiej), ukochanej poety, narastającej walki ideowej wielopartyjnego podziemia, sankcji — wstrzymanie pomocy finansowo-technicznej przez Stronnictwo Polskich Demokratów redakcji „Watry”, natężenia działań okupanta demaskujących krąg podziemia, z którym związany był Eugeniusz Kolanko.

Na zakończenie poznajemy okoliczności aresztowania i śmierci naszego bohatera oraz kręgu jego przyjaciół konspiratorów w maju 1944 roku.

Odrębną część publikacji stanowią wiersze Eugeniusza Kolanki, które dzięki komentarzowi wprowadzającemu uczonego są bardziej zrozumiałe i stanowią doskonałą wizualizację generacji żyjącej wtedy „dniem dzisiejszym”, stale ocierającą się o śmierć, dla której „jutro” osiągalne mogło być po krwawej rozprawie z najeżdżcą. To poszerzona wersja edycji z lat 70. ubiegłego wieku w opracowaniu Profesora Jarowieckiego.

Całość czyta się znakomicie. Nie do przecenienia są rozbudowane przypisy dokumentujące i wyjaśniające, nienagannie uzupełniające tekst główny. Stanowią wartość samą w sobie. Dołączony materiał ilustracyjny jest kompatybilny z główną narracją, a co najważniejsze — unikatowy i niezbędny, często dotąd nigdzie niepublikowany.

Autor wykazał się znajomością i odwoływaniem do aktualnego stanu badań, wykorzystał najnowszą i różnorodną, a także wielod dziedzinową literaturę przedmiotu. Posłużył się także właściwymi metodami badawczymi. Poprawnie formułował wnioski. Erudycja Profesora znana jest w świecie naukowym.

Do tej pory nie ukazała się kompleksowa monografia na temat życia i dorobku Eugeniusza Kolanki „Barda”. Recenzowana publikacja niewątpliwie uzupełni oraz rozszerzy wiedzę na temat rozwoju życia kulturalnego i literatury, w tym działalności wydawniczej podczas okupacji hitlerowskiej w drugim centrum aktywności Polaków na tym polu — w Krakowie. Analiza dokonana przez Profesora Jerzego Jarowieckiego jest interdyscyplinarna. Wnosi wiele uzupełnień i nowych treści do stanu wiedzy z zakresu medioznawstwa, prasoznawstwa, literaturoznawstwa, historii, socjologii, politologii. Pozostaje ona jednostkowym, ale istotnym kompendium wiedzy, które zasili klasykę w naukach humanistycznych i społecznych. Podjęta w publikacji problematyka wydaje się niezwykle interesująca. Autor przedstawił nam uaktualnione, uzupełnione, wielowątkowe opracowanie, ważne i potrzebne, analizujące bogaty,

różnorodny dorobek twórczy Eugeniusza Kolanki wpisujący się w doświadczenie pokoleniowe młodzieży okresu okupacji hitlerowskiej w Polsce.

Cenny jest wykaz wierszy Eugeniusza Kolanki oraz miejsca ich druku bądź odesłanie do zbiorów rękopiśmiennych zachowanych w rodzinie Eugeniusza Kolanki, w archiwum „Na ucho”, uratowanym przez Juliusza Jasieńskiego i przekazanym do Biblioteki Jagiellońskiej. Utwory te znajdują się także u osób prywatnych: Anny Olszewskiej, Haliny Bartyńskiej-Węgrzyk, Józefa Jagiełły, Piotra Paliwody-Matolańskiego — *Nota Autora*, s. 229 i nast. Profesor Jarowiecki dysponuje odpisami/kopiami blisko stu pięćdziesięciu wierszy oraz kilkunastoma rękopisami wierszy E. Kolanki.

Publikacja jest zsyntetyzowanym, wieloaspektowym i rzetelnym spojrzeniem na kształtowanie się życia kulturalnego, w tym literatury podczas okupacji hitlerowskiej w Krakowie. Publikacją powinni się zainteresować przedstawiciele nauk społecznych, humanistycznych oraz wszyscy, którzy poszukują nowych przestrzeni funkcjonowania młodego pokolenia Polaków w Generalnym Gubernatorstwie.